

A TÖRTÉNETI ANTROPOLÓGIA MODERN ENCIKLOPÉDIÁJA

A vaskos monográfia címe legalább annyira megdöbbentő, mint kihívó. A Berlini Freie Universität professzora, Christoph Wulf *Vom Menschen* címet adta a népes szerzőgárda által létrehozott kézikönyvnek. A mindinkább felparcellázódó tudományok világában kétszavas címet adni már önmagában kihívás, lehet akár nagyvonalúságnak, elnagyoltságnak vagy akár nagyképűségnek is minősíteni. Pedig az alcímében a *Történeti antropológia kézikönyve*ként megjelöltetett igényes és sokrétű munka egyáltalán nem az. Sokkal inkább nevezhető egy sokféle tekintő, a világ számos pontjával napi kapcsolatot tartó, termékeny professzor és az általa menedzselte egyetemi tudományos műhely rangos produktumának.

A kézikönyvet szerkesztő és jegyző Christoph Wulf majdnem ismeretlen a hazai tudományos közvélemény előtt, hiszen mindössze a Jászóveg-könyvek jóvoltából ismerkedhettünk meg egy kisebb kötetével ill. tanulmányával (*Antropológia az ember halála után*. Bp., 1998.). A pedagógiai antropológia művelői ismerhetik németül többször kiadott *Pädagogische Anthropologie* című tankönyvét, amely néhány éve már angolul és franciául is hozzáférhető. A Berliini Egyetem Neveléstudományi Intézete széles nemzetközi elismertségnek örvendő professzora igen aktív és termékeny tudós, honlapja szerint évente mintegy 20–25 tétellel gyarapítja bibliográfiáját, amelyben könyvek, tanulmányok, általa szerkesztett kötetek ugyanúgy szerepelnek, mint konferencia szereplések produktumai.

A *Vom Menschen* is e termékenység egyik bizonyítéka, a kötet szerkezete érzelmetti a vállalkozás interdiszciplinaritását és a rendkívül sokszínű tárgyválasztást. Az egyetemesség jegyében született kézikönyv felülkerekedik azokon az egyoldalúságokon, melyet gyakorta tapasztalhat a téma kutatója vagy oktatója. Ez a munka nem filozófiai antropológia, nem pedagógiai antropológia, nem etnológiai-etnográfia elemeket hangsúlyozó kulturális antropológia, hanem mindezek ötvözete. A szerkesztők kifejezésre juttatták, hogy *történeti antropológiai kézikönyvük* megírása során támaszkodtak a filozófiai antropológia német úttörőire (Arnold Gehlen, Helmuth Plessner és Max Scheler) és a francia mentalitástörténet kutatóira, a nálunk leginkább Annales iskolaként emlegetett szerzőkre és műveikre, valamint a kulturális antropológia újabb keletű kutatási eredményeire.

Az egyes fejezetek címe önmagában is érzelmetti egyfajta történeti szemléletmódot és egymásra épü-

lést: a *kozmológia*; a *világ*, *ember*, *teremtés*; *eredet és nem*; *test*; *médiumok és képzés*; *véletlen és végzet és a kultúra*. Az *ember nélküli*, majd az *emberrel benépesülő világ* kérdéseit taglaló a *kozmológia* c. fejezet alcímei elemek, tűz, víz, föld, levegő; élet; növényzet; állatvilág; ember és természet. A *világ*, *ember*, *teremtés* c. emlékeztet leginkább a hagyományos szociológiai, etnográfia ill. etnológiai vonatkozásokra, hiszen itt bolygónkkal, a föld jelenkorával, a társadalommal, az intézményekkel, a térrel, az idővel, a mobilitással, az utcával, várossal, házakkal, öltözködéssel és étellel foglalkoznak a szerzők. Az *eredet és nem* fejezet híven tükrözi, hogy a modern antropológiai szemléletmód a szaporodás és a genetika; a szexualitás, a generációk, a család, a szülők, az anyák, az apák; a születés; a nemek (társadalmi nemek); a gyerekek, a nők; a férfiak és a korok problematikájára is kiterjedhet és ki is terjed. A *test* alfejezet témái – az előbbivel szinkron módon – az átöröklés és a gének; az agy; a bőr; a szemek; a fül; az orr; a száj; a kéz; az ülés; a mozgás; a gesztus; az érzület; eksztázis és az obszcenitás kérdéseit taglalják. A *médiumok és képzés* cím alatt megint több hagyományosnak mondható alfejezet található. Ugyanakkor akad a fejezetben néhány meglepő, de egyáltalán nem funkciótlan párosítás, hiszen a kép; a nyelv; a ritmus; a számok; az írás; a rajzolás; a kommunikációs eszközök, az új médiumok mellett itt esik szó a pénzről, az identitásról; az individuumból és a cselekvésről is. Az igen sokféle problémát érintő fejezetben tanulmányozható még a munka; a gépek az emlékeztet és az emlékezés; a tapasztalat; az erény; a nevelés és képzés; az iskola és a tanítás nem mindennapinak minősíthető társaságában. A *véletlen és a végzet* témái a vendég, a szerencse; a tehetség; a szépség; a szerelem; a fájdalom; a félelem; az egészség és a betegség; a vágy és szenvedély; az örület; erőszak; háború és béke; a harag és a halál kérdéseit ölelik fel. Befelezésül egyfajta mérlegelés és a távlatok vázolása jegyében fogant a *kultúra* c. rész, ahol szintén akad néhány meglepő párosítás hiszen a vallás; a lélek; az óhaj; a fantázia; az ünneplés; az idegenek; a mítoszok; utópiák; a tudás; a titkok; a terhek mellett itt és önálló alfejezetként jelenik meg a színház; a zene; a mimézis; a rítus és a játék.

A leltárszerű áttekintés után érdemes külön kiemelni néhány szempontot. Elsőként a kötet egyetemességét, hiszen ebben is esik szó filozófiai, történelmi, pedagógiai, pszichológiai, szociológiai, kulturális antropológiai (etnológiai) és egyéb kérdésekről, de nem felparcellázva, szembehelyezkedve, egymásról tudomást nem véve, hanem egyfajta ötvözet-

ként, egyetemes módon szemlélve az ember történetileg alakuló, igen sok oldalról determinált problematikáját. Az egyetemlegesség további megnyilvánulása a szerzői kollektíva megválogatása és munkáltatása. A kiadó-főszerkesztő maga is írt hat alfejezetet, melyek többségét különböző főfejezetekben helyezte el. A felszáz közreműködő többsége a társadalomtudományok művelője és különböző német egyetemek oktatója. Velük szemben akad a gárdában orvos, agykutató, pszichoanalitikus, a művészetek és művészettudományok művelője és kutatója, teológus is.

Ha valaki tankönyvként, hasznos segédletként vagy egyszerű érdeklődőként veszi kézbe a kötetet, igen fontos tájékozódási pontokat találhat magának. Lépten-nyomon érzékelheti, hogy a következetesen érvényesülő történeti antropológiai szemléletmód képes összekapcsolni a lényegesnek tűnő elemeket a kevésbé lényegessel, a fajsúlyost a kevésbé fajsúlyossal, az egyetemlegeset a partikulárisnak minősülővel.

A kötet mind a címszavakban, mind azok feldolgozásában Európa központúságot tükröz, amit pontosítva nyugodtan nevezhetünk EU vagy Nyugat-Európa központúságnak, tehát a posztoszocialista kelet-európai térség annak átalakulása, esetleges felzárkózása nemigen kerül előtérbe. A legtöbbet idézett szerzők (Bourdieu, Elias, Freud, Foucault) tekintetében viszont szinkronban vagyunk, így e tekintetben nem érezhetünk különösebb lemaradást. Ezzel szemben mifelénk ritkábban szokás idézni a klasszikusokat (Aristotelest, Platont, Rousseaut, Descartest, Hegelt, Kantot) és különösen Marxot, akivel esetenként szenvedélyesen vitáznak a szerzők, de nem kerülik meg említését.

Külön kiemelendőnek érzem a történeti elv következetes érvényesítését és érvényesülését. Ha valaki kronológiai rendet keres a kötetben, olyat nemigen talál. Ezzel szemben a legkülönbélebb – akár a legmodernebb – problémák megvilágítása során is idézik és elemzik a Bibliát, az ókori és középkori klasszikusokat. A szemléletmód másik eleme, hogy nem kerülik meg a legújabban felmerült, legaktuálisabb kérdések megvilágítását sem legyen szó akár a számítógép szerepéről, a nemek és generációk folyamatosan változó helyzetéről, a munka vagy éppen a szexualitás kérdéseiről.

Az áttekintő bemutatás után néhány szócikket kiemelve közelebbről is érzékeltethetők a kézikönyv által követett elvek és az alkalmazott munkamódszerek. Az *eredet és nem* című alfejezetben a család szerepét taglalják. A szócikk szerzője bevezetőül leszögezi, hogy a család absztrakt fogalma nem, vagy

nehezen kezelhető, hiszen azon különféle szituációkban mást és mást értünk. Bizonyos esetekben gazdasági-gazdálkodási egységet, máskor a működő hierarchia következtében leginkább politikai alakulatot, a tulajdoni, öröklési elemek előtérbe kerülésekor pedig leginkább jogi képződményt jelent. A nemek és generációk közötti viszonyok miatt a szociális elemek válnak hangsúlyossá, megint más esetekben a család önálló kulturális egységet képez. A szerző részletesen elemzi a polgári család hozadékait és felvázolja a jövőbeni kilátásokat. Kiemeli, hogy a polgári családban alapvetően megváltoztak a szülői szerepek és még inkább az egyre kisebb létszámú gyerekek, akik a család reményseikeként jelennek meg annak jövőjét biztosítják.

A szerkesztők által felvállalt törekvések teljesítését és annak sajátosságait tükrözi, hogy a *médiумok és képzés* c. alfejezetben helyezték el a pénz és munka szócikkeket. Az előbbi szerzője kiemeli, hogy a pénz nemcsak gazdasági, hanem eredeti rendeltetése szerint csere-, értékközvetítő eszköz és különféle összevetésekre, összehasonlításokra alkalmazható számtani ill. számolási egység. A továbbiakban kifejti, hogy a pénz médiumként is megjelenik, külön részletezi annak patológiáját és pszichológiáját, valamint kritikáját. Külön hangsúlyozza a pénz bizalmi, interszubjektív, önértékelő, világképalakító funkcióját. „In God We Trust” analógiájára használja az „In Money We Trust” alapelvet, ami aktualitása miatt is figyelemre méltó, hiszen a németek számára a nemzeti szimbólumok egyikeként a bizalmi tőkét jelképezte a Deutsche Mark, amely napjainkban sikeresen változott euróvá.

A munkát elemző szócikk előbb a munka és hivatás összefüggéseit és összhangját taglalja, melyben a weberi protestáns etika képezi a csúcspontot. Az ipari forradalommal majd a modernizációval a hivatás és a munka egyre jobban eltávolodik egymástól, a Ford szisztemában szalagjain dolgozók – beleértve a számítógépek kiszolgálóit is – számára a munka inkább a fogyasztói társadalomhoz való kapcsolódás szimpla eszközüvé válik. Velük szemben egyre kevesebb ember számára jelent a munka önbecsülést fokozó hivatást. Másfajta dilemma a munka, mint kereső tevékenység átalakulása, jelentőségének megváltozása. Sajátos probléma, hogy a kereső tevékenység követelményeinek teljesítése nem jelent semmiféle biztosítékot, ahhoz munkán kívül eső elemeket, a képzést kell segítségül hívni. (Az élethosszig tartó tanulás problematikáját a tanítás című fejezet tartalmazza.) A szerző víziója szerint azonban előrevetül, hogy a kereső tevékenységet folytatók közül egyre kevesebben fognak mind magasabb felkészültségű

munkát fognak végezni, míg velük szemben kialakul egy eltartott szektor, amelynek egyik legfőbb jellemzője az instabilitás lesz.

Végül az évekre elnyúlóan készülő lexikonok, felbomradó kézikönyvekkel jellemezhető hazai tudományosság apropóján érdemes megemlíteni néhány szervezési kérdést. A szóban forgó monográfia hátterében egy modern tudományos-szervező erő, a Berlini Egyetem Történeti Antropológiai Interdiszciplináris Központja (*Interdisziplinäres Zentrum für Historische Anthropologie*) áll. A központnak – amely se nem tanszék, se nem akadémiai tudományos intézet – 15 állandó és 4 társult tagja van. A professzorok és kutatók társulása gondolja a történeti antropológia című könyvsorozatot, melyből 1988-tól 1997-ig 26 önálló kötet látott napvilágot. (*Reihe Historische Anthropologie*) Emellett – hogy további lényeges feltételeket is megemlítsünk – Wulf professzor a főszerkesztője a *Paragrana* című nemzetközi, történeti antropológiai című folyóiratnak, amely évente két alkalommal jelentet meg tematikus számokat. Ez tehát a háttér, a műhely, ahol a Von Menschen című kötetben közreműködő fél száz tudós folyamatosan együttműködik, véleményt, gondolatot, információt cserél, vitatkozik és mivel az egyetem is „kéznél van”, oktat és újabb tanítványokat nevel, „híveket toboroz”. A kötet lefordításával és megjelentetésével érdemes lenne mifelénk is híveket szerezni ennek a megannyi tekintetben követésre érdemes szemléletmódnak.

(*Vom Menschen: Handbuch historische Anthropologie*. [Ed. Christoph Wulf Weinheim] Basel, Beltz, 1997.)

Pethő László

JÖVŐ ÉS NEVELÉS

„Ez a könyv a személyiség, a nevelés és a pedagógia fejlődési lehetőségeiről szól.” – szól a bevezető mondat. S talán ebben az egy bevezető sorban benne van mindaz, amit az alábbi hasábkokon összefoglalóként le lehetne írni. A könyv írója kiemeli a nevelést, mint gyakorlatot és a pedagógiát, mint elméletet érő kihívásokat és ezekre próbál megoldási módokat kínálni a személyiség önfejlesztési lehetőségeinek szemszögéből. Melyek ezek az új kihívások? Milyen kérdésekre kell választ keresni? S egyáltalán miért kell megoldási lehetőségek után kutatni? Ez a könyv azért született meg, hogy választ találjon a

21. század sürgető kérdéseire. Nagy József szerint szükségyszerű, hogy kiutat keressünk a jelenlegi helyzetből, mivel egy sor olyan (válság)jelenség figyelhető meg, amely felett nem hunyhatunk szemet. Az egyik ilyen jelenség, a globalizáció, melynek kibontakozásával a társadalmak fejlődésük új, kritikus szakaszához érkeztek. A múlt századi tudományos-technikai fejlődés gyökeresen megváltoztatta az egyén életfeltételeit, módosította válaszadási-kezelési lehetőségeit. A felgyorsuló és az egész Földet behálózó pénzügyi, gazdasági, informatikai folyamatok az egyénen túl az emberiség egészét érintik. Mindannyiunk érdeke, hogy közös megoldásokat találjunk a fokozódó társadalmi és ökológiai problémákra. Melyek ezek a problémák? A szerző – többek között – megemlíti az évszázadokig összetartó kis közösségek lazuló szálait, a családok, a helyi társadalmak kohéziós erejének gyengülését, mely jelenségek hosszú távon súlyos következményekkel járhatnak, ha nem alakul ki egy új, planetáris értékrend, mely figyelembe veszi az egymástól eltérő kultúrák sajátosságait. Az író feltételezi, hogy a közeljövőben megszüldül ez a globális értékrend, mely elősegítheti a sajátos szokásrendszerek, értékrendek és ideológiák békés együttélését. Ehhez azonban az kell, hogy a pedagógia elmélete és gyakorlata alkalmazkodni tudjon a gyorsuló társadalmi változásokhoz. Ezzel a kitéttel el is érkezünk a következő ponthoz – a nevelés és a pedagógia válságához – mely egyúttal indukálta a 21. század és nevelés című könyv megírását is.

A szerző szerint napjainkban a nevelés, mint gyakorlat és a pedagógia, mint tudományág válságban van. A múlt század gyors technikai fejlődése lassulóban van, mivel a világ népességének szellemi potenciálja nem nő olyan ütemben, ahogyan ezt a felgyorsult civilizációs fejlődés megkívánná. Néhány évtizede a fejlett és ma már a felzárkózó országokban a középfokú illetve a felsőfokú oktatás expanziójával kielégítették a gazdaság felől érkező szükségleteket. Az élethosszig tartó tanulás szlogenjére fűzve mobilizálták a felnőtt korosztályt is. Az expanzió lehetőségei azonban előbb-utóbb kimerülnek és az információs társadalom növekvő szükségleteit ezen az úton már nem lehet kielégíteni. A szerző szerint megoldást csak az jelenthet, ha az oktatás egész rendszerében növelni lehetne az oktatás, a képzés hatékonyságát, eredményességét. Az oktatás válságánál azonban jóval nagyobb a szociális és a perszonális nevelés válsága, mivel a szociális kohézió fellazulásával a pozitív irányú szocializációs folyamatok eltűnőben vannak. Az oktatási intézmények – ha egyáltalán felvállalják ezt a feladatot –